

Közlemények

SÁNDOR PÁL

Deák politikai koncepciójához (Ismeretlen levele 1842-ből)

1978-ban volt Deák Ferenc születésének 175. évfordulója. Ez az alkalom, de még inkább az a körülmény, hogy mindmáig nélkülözzük politikai alapelveinek tárgyilagos és korszerű feldolgozását, késztetett bennünket arra, hogy közreadjuk a reformkori Deák politikai koncepciójára fényt vetítő „dolgozatunkat. Úgy véljük, hogy e máig sem megfelelően kezelt, ezért tovább tanulmányozandó problematikának a tisztázása ma már elsősorban az újabb adatok vizsgálatba vonását igényli. Ehhez a feladathoz kívánunk most hozzájárulni egy ismeretlen Deák-levél közreadásával és interpretálásával.

*

1. Néhány szó a levélről

Deáknak ezt a sógorához írott, 1842. évből kelt levelét jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik a Deák-levelek között.¹ Folytatólagosan írott két részletből áll. Első fele november 10-én, a második 16-án kelt.

Ha eltekintünk a magánlevelek családi és személyes vonatkozásaitól, valamint a külön figyelmet érdemlő pesti hitel- és pénzvviszonyokról, a szaporodó csődökről szóló híradástól –, a fent jelzett két időponthoz nagyjából tárgy szerint is kapcsolódó, két különböző témakört ölel fel. A 10-én kelt első részben a Pesten tartózkodó Deák lényegében gazdasági, illetve gazdálkodási ügyei felől érdeklődik a birtokait távollétében „teljes hatalommal” igazgató sógorától és fejti ki ezzel kapcsolatos nézeteit a tőle megszokott, apró részletekre is kiterjedő figyelemmel. A levél 16-án kelt második részében – néhány családi vonatkozású és egyes személyeket érintő kisebb észrevételei mellett – politikai természetű dolgokról tudósítja sógorát. Ezzel kapcsolatban igen érdekes politikai fejtegetésekbe bocsátkozik.

Deák eddig nem publikus levele csonka és rongált, befejező része hiányzik. A levél több helyen annyira megrongálódott, hogy az egyes szótagok, a szavak, sőt a sorok is teljesen elmosódtak, kikoptak, rosszabb esetben az idők enyészetének estek áldozatul. Ez utóbbi esetben a levélpapír szétporladt és lyukas lett. E helyeken az egykor leírt szavak ma már rekonstruálhatatlanok. Betűhív közlésünkben az alábbi eljárást alkalmaztuk.

¹ Levelestár. Deák Ferenc levelei Oszterhuber Józsefhez. 14. számú fólió. Itt mondok őszinte köszönetet V. Windisch Évának és munkatársainak, akik szívesen tették lehetővé a Levelestár anyagának kutatását és több Deák-levél tanulmányozását is.

1. Minden olyan esetben, amikor az egyes betűk, szótagok vagy szavak a papírból kikoptak vagy a papiros szétporladásának okából hiányoztak, de azokat kétséget kizáróan mégis rekonstruálhattuk, szögletes zárójel között, dőlt betűkkel a szövegbe iktattuk. Ilyenkor lapalji jegyzetet nem fűztünk hozzájuk.

2. Azokban az esetekben viszont, amikor a hiányok pótlása kérdésessé vált, továbbá akkor is, ha azok rekonstruálhatatlanok voltak, a szövegközi szögletes zárójel üresen hagytuk, oda csak három pontot írtunk. Viszont ezekben az esetekben a hiányokhoz lapalji jegyzeteket fűztünk. A vonatkozó lapalji jegyzetekben pedig utaltunk a hiány okára, és arra is, hogy hány szótag vagy sor elolvasása vált lehetetlenné.

3. Azokban az esetekben, amikor egyrészt a szöveggörnyezet, másrészt Deák szóhasználatának ismerete megengedte, a lapalji jegyzetekben utaltunk a szövegből hiányzó szótagok vagy szavak pótolhatóságára is. De mindig csak feltételes módon, nyitva hagyva az utat egy esetleges későbbi korrekcióhoz.

4. A levél befejezetlen voltára a szövegbe iktatott három pont és a 87. lábjegyzet utal.

5. Végül: a levél szövegéhez lapalji magyarázó jegyzeteket is mellékelünk.

*

2. Deák Ferenc levele Oszterhuber Józsefhez

Pesten November 10.-én 1842

Kedves Sógor!

[Teg]nap reggel nyolc órakor a mint sárosan vizesen reggeli járkálásomból haza jöttem két leveledet hozták hozzám a postáról; megijedtem, mert azt hittem: hogy olly hamar egymás után két leveled bizonyosan valami bajra mutat, azonban föl bontván a vékonyabbikat, abból láttam: hogy az első csak azért nem jött elébb kezemhez, mert be akarta várni a másodikat, így tehát én két szíves leveledet, egyiket September 27.-éről, másikat October 31.-éről egyszerre kaptam meg, hihető a postákon jónak látták holnaponként hozni el hozzám ami egy holnap alatt összevegyül. Ez az oka tehát: hogy első leveledre is csak most felelek. Irtam volna én utolsó levelem óta a nélkül is, de a közelebb le folyt 6 hét alatt egy kissé meg tódult munkánk,^{1 a} mert két hónap alatt, mit otthon töltöttem sok dolog meggyült,² a min ismét keresztül kellett mennünk, a plénum is

^{1 a}A büntetőtörvénykönyvi munkálatokról van szó. Ezek a végső szakaszhoz közeledtek ekkor. A nádor által összehívott választmány 1841. november 28-án alakult meg. A kódexet három részre osztották: a büntetőtörvénykönyv, a büntetőeljárás és a börtönügy kérdéseinek kidolgozására. Az albizottság elnöke gróf Teleki József, tagjai: Deák, gr. Dessewffy Aurél, báró Eötvös József, Klauzál Gábor, Pulszky Ferenc és Zarka János. December 10-étől 1842. január 3-áig a választmány 12 ülésben foglalkozott az addig elkészített javaslatokkal. Az elvi rész kidolgozása után, 1842. január 3-ától Deák javaslatára két albizottság szerveződött: az egyik a büntetőtörvénykönyv, a másik a börtönrendszer kidolgozására. A tartalmi részeket kidolgozó albizottság tagjai: Deák, Bezerédy, Eötvös, Klauzál, Pulszky, Fábry István, Haáder Pál és báró Weinkheim Béla. Az elnök eleinte Tihanyi főispán, utóbb Deák, a jegyző Pulszky. 1843. március 16-án Deák elutazik Pestről.

²összegyült.

közelget, sietnünk kellett tehát: hogy a munkát bé adhassuk, s ezen idő alatt reggeltől 8 órától délután egy óráig és ismét délután három órától este tíz óráig jobbra minden nap íróasztalomnál ültem s legszükségesebb magánydolgaimat sem végeztem rendszeren — most azonban egy hétre egy kissé gyérül a munka s néhány napig csak egyszer lesz ülésünk naponként.

De által térek kedves leveleid tartalmára. Mindenek előtt szíves és forró köszönetet mondok barátságodért s azon fáradozásokért, melyeket dolgaiban tevé, hidd el nemcsak a kár és a hátra maradás mitől felügyelőd megment, hanem inkább a megnyugtató: hogy gazdaságomat s minden eg[yéb] otthoni dolgaimat, mik egyébként el hagyott állapotban [vol]nának, a legjobb kezekben tudom, a legjobb hatáss[al] egészségemre, állásomra, s békétűrésemre, — szivességed [nélkül] alig bírnám ki állani oly sokáig az itt létet, [unal]mas munkát. — Kósának³ még ugyan sok vetetlen földje maradt, pedig a fagyás és a hó, mely itt Octóber 6.-án és a következő napokban aligha véget nem vetett az idén a veszélynek, most ugyan a hó már egészen el ment, s az idő lágy, de úgy hisz[em] a föld nedves és mire vetni lehetne, idő arra késő lesz: hogy kivált sovány földben vet[ni] tanácsos alig lesz, abból pedig mit Kósa már el vetett, maga és cselédjei alig fognak elélni tudni. Azonban én Kósát nem vétkešitem, hiszen eleget iparkodott, de az idő járás oly gyalázatos volt: hogy sokkal több erőve[l] bíró gazdák is vetetlenek maradtak. Csak tavaszi alá lehessen még szántani, ezt pedig reménylem, mert az idő amint mond[om] igen meglágyult. Vetni tanácsos lesz é [most], azt kedves Sógor Te fogod leginkább megítélni tudni, s a szerint tedd Kósánál a rendelést, a mint jónak látod. Hogy a bi[rka] akolnak kihordása a jövő évre marad, azt előre gondoltam, a munka ez időre annyi volt, hogy a szokott gazdasági munkát is alig lehet az idő rosszasága miatt el végezni, majd talán esztendőre az Isten jobban megsegít — csak hogy az istálló is már ennyire van, — a mit fizetnem kell az ácsoknak, az éppen nem sok. Szívemből örülök az árok meg metszésének és tisztogatásának is, legalább jövő évre szénánk több és jobb lesz mint eddig volt. Széchenyivel a Ca[n]alis⁴ ásás miatt hejában szóllok, mert az gazdasági dolgaival éppen nem foglalkozik,⁵ s Lunkányi⁶ azt tesz, amit akar, majd ha addig semmi nem történik haza menetelemmel vagy Lunkányit sürgessük, vagy ha az nem használ a törvény értelmében járunk el, sött ha egyiket vagy másikat addig is megtenni jónak látod, tégy nevében akármit kedves Sógor, tudod én teljes hatalommal bíztalak és kértelek meg minden dolgaimra nézve. Aggódom a széna szűkségen Söjtörön, mert félek: hogy a birka többet az idén ki nem jár, vagy ha kijár, csak rosszat eszik, s a télen veszni fog, vetések pedig nincsenek, hogy azokkal pótolhassuk a legeltetést és a takarmányt és így ámbár Kehidán a takarmány valamivel több is, illy hosszú telet a pajtáskert ki nem bír, s majd szénát szalmát annyit veszünk: hogy a birka megeszi gyapját, vagy eldöglik, azonban erről sem tehetünk, túrnunk kell és kecsegtetnünk magunkat azon reménnyel: hogy a tavasz

³ Valószínűen a vetési munkával megbízott (jobbágy?)-gazdája Deáknak Söjtörön.

⁴ Nehezen olvasható szó. Olvasata valószínűleg: Canalis.

⁵ Széchenyi október 24-én fogott hozzá akadémiai beszédének megírásához és november 18-án készült el vele. Bővebben lásd erről: Vizota Gyula (kiadó): Gróf Széchenyi István naplói (Magyarország Történetének Újabbkori Forrásai) V. k. 1836–1843. Bp. 1937. a 645. lapon, valamint ugyan-csak tőle: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. R. 1841–1843. Bp. 1927. CXIX. lapon.

⁶ Lunkányi (Liebenberg) János: Széchenyi jószágigazgatója.

korábban kiereszt. A szabályozás és a tagosztály authenticatiója,⁷ ha tavaszra marad is, különbséget nem igen tesz, csak a közbirtokosok vagy jobbágyok ismét a legettetéssel nem csináljanak valami zavart, kivált ha az excisio⁸ után Budára küldött per bár mi okból itt sokáig talál hevemi. — Séllyei⁹ tehát a cserére nézve a mint leveledből értem, nem hajlandó arra a mit kívántunk, lássa, én ötet károsítani nem akartam, s ha arra reá nem állhat, nem kérhetem, s kéni bizonyosan nem fogom tőle azt, ami áldozatába kerülne — a kimetszést¹⁰ pedig magad belátása szerint teszed kedves Sógor; s inkább alkalmatlanságommal legyen az, mintsem hogy másoktól valami lekötelező szívességet kérjünk. — Huszár¹¹ is hátra van tudom a tavaszi szántással, de talán az eke még ki nem fagy a földből, vetései is elkéstek a rosz idő miatt. Borom sok lett, de mit ér ha ára éppen nincsen, majd alig látunk belőle egy-két forintot. A söjtöri jobbágyok ki fizetésén, ha azt úgy lehet intézni, mint várod, igen örülök, de azért is, mert kevesebb bajunk lesz utóbb velük, de azért is, mert én elgondolhatod, hogy igen sok pénzt haza nem viszek, azért szeretném, ha legalább annyi maradna, a mennyi a gazdasági szükségekre¹² s a háztartásra pro primo impetu¹³ kellene. Zarka ítélmester¹⁴ ki Zalában volt Szentgyörgyöt Széchenyiek részére exequálni,¹⁵ tegnap nálam volt, s azt beszélte, hogy kehidai jobbágyaink igen zúgolódnak [Hu]szár ellen. Huszár erről nékem semmit nem írt s nagyon resteltem, hogy ez már olly közbeszédnek tárgya, melly még idegenek fülébe is eljutott, járj kérlek végére, ha nem adott é okot Huszár valamelly igazságtalanság, vagy helytelen szigorúság által ezen hírre s emlékeztessd ötet arra, mit én neki szóval is mondtam: hogy inkább eltűröm kicsinyes káromat, sem hogy szigorúsága miatt a szállongva nagyobbodó hír által meg gyaláztassam, s mond meg néki: hogy igen rosz számolást vezet irányomban, ha azt gondolja, hogy a jövedelemnek bármí áron szaporítását szeretem, s hogy nekem mindegy, akár mi csorbát szenvedjen jó nevem, csak a gazdaság jó folyjon. Elgondolhatod kedves Sógor, alig lepett meg valami életemben bosszantóbban, mint Zarkának ezen híre, mert már abból: hogy azt Zarka is tudja, azt kellett következtetnem, hogy az már gyalázatommal minden szájon forog. — Ha Antal eltudott gazdálkodni a nélkül, hogy ilyen hírre okot adott volna, el lehet gazdálkodni Huszárnak is — ha pedig ez a gazdálkodástól elválaszthatatlan, akkor inkább abban hagyom a gazdálkodást s életemben soha nem kezdek bele, mint hogy ilyeneknek én ki tegyem magamat. — Már azt is igen resteltem, ha kehidai cselédjeim mind meg változnak, mert évenként cselédet cserélni nem szeretek, s mindég azon kétség furdal, hogy azok változása nem egyedül a munka terhe miatt

⁷ A tagosítással egybekötött birtokrendezés peres eljárásának bírósági hitelesítése.

⁸ Kihasítás, kimetszés.

⁹ Valószínűleg S. Elek Zala megyei birtokos.

¹⁰ Lásd a 8. jegyzetet.

¹¹ Huszár János: a kehidai birtok kasznárja, akit Deák sógora a kulcsári teendőik ideiglenes ellátásával is megbízott.

¹² Nehezen olvasható két szó. Olvasata lehet így is: gazdaságnak szükségére.

¹³ Első lendületre.

¹⁴ Zarka Károly személynöki ítélmester volt a büntetőtörvénykönyvi javaslatokat előkészítő választmány jegyzője a munkálatok kezdetén. A nádor nevezte ki e tisztségre. Deák viszont — a választás szabadsága és a tanácskozás nyilvánossága okából — különvéleményt jelentett be. Kisebbségben maradt.

¹⁵ Végrehajtani, elintézni. Szentgyörgy esetében Széchenyi részéről birtokrendező per folyt ekkor, ami csak 1849 után zárult le.

történnék, azonban erről addig míg haza megyek szólni nem tudok, s nem igen akarok a cselédek meg tartásába vagy el bocsátásába avatkozni, mert a körülményeket, sőt még a cselédeket magokat sem ismerem, – de a jobbágyokra nézve, noha jól tudom, hogy azok közül igen sokan csalnak és magokon ahol csak lehet az én kárommal is könnyítenek, noha tudom azt is: hogy hűséget és hálát tőlük várni balgatagság volna, a szigorúságot s ellenök a törvények szoros rendelete szerinti eljárást csak a legnagyobb szükség esetében engedem meg. – El ne felejtse Huszár: hogy a jobbágyok is a törvény rendeletéhez szorosan ragaszkodva nékem bosszuságot és hátramaradást könnyen okozhatnak, különösen a vető szántásban, majd ha úrbér szerint egy héten csak félnap szánt a kehidai jobbágy vetőre, többet pedig nem tartozik, meglátom mikor végzi el Huszár az őszi vetést, – eddig két nap is szántott egy héten [*de az*] idén mégis October utoljájáig nem tud[*tt*] [*szánta*]ni, ami Kehidán már régen nem [*történt*], noha igaz az is, hogy ezt a rossz idő okozta [*in*]kább. Ezen vető szántási tekintet miatt [*nézett*] el Antal is holmi apróságokat a jobbágy[*ok*]nak, – az elnézendő apróságok közé az[*on*]ban a felettebb rosszul végzett munkát és sem akarom érteni. – Vizsgálj meg tehát kérlek e dolgot s ha a hírnek bármi alapja van, azt rögtön orvosold a Huszárnak kösd lelkére azt a mi szükséges, hogy nékem kellemetlenséget ne okozzon s levelem tartalmából mondj el néki annyit, ame[*nnyit*] szükségesnek látsz, sőt ha hibában találsz [*őt*] részben, mindent elmondhatsz. – Kehidai gazdaságról Huszár néha ír egy levelet, de nem igen kimerítőleg, így például még azt sem tudom: kukoricám mennyi lett, krumplim ki van-e szedve, a mag rozs hogyan fizetett? s a többi, pedig ezek mind olyan dolgok, mik most fő tárgyai lehetnének levelének.

Szívemből örülök, hogy Gilice hegyi szőlőd oly bőven fizetett, örömöd kétszeres, mert az egészet magad teremtetted, – én is igen óhajtottam volna véletek szüretelni, de nékem a helyett a büntettekről s azok büntetéséről kellett okoskodnom, ami már magában is kellemetlen munka, de kivált mikor az ember haza vágy a magáéba, s kedveseinek körébe, akkor az ily munka még sulyosabban nyomasztó. – Azonban az Isten ennek is egyszer meg hozza a végét, – ha későn is (: februárius vége előtt alig reménylem:) de meg hozza mégis, s akkor együttlétünk örömei elfelejtetik vélem a már ki állott kellemetlen időt és munkát. –

Pepinek¹⁶ a pénzt a mit multkori levelemben írtam, által adtam, most azonban ismét írt, hogy Kurcznak¹⁷ még hatezer forintot kell fizetnie, Kurcz várni nem akar, kér tehát engem, hogy azon 5000 forintot, melyre nézve az insurrectionalis Cassában¹⁸ számára praenumeráltam¹⁹ szerezzem meg néki minél előbb; mennyivel tartozik Kurcznak, azt nem tudom, de azt tudom: Szeniczey Feri²⁰ megvette testvérenek paksi jószágát, s az első terminusra nagyobb sommát kell néki letenni, meg lehet tehát: hogy inkább Szeniczeynek van ezen pénzre szüksége, s azt éppen nem szeretem: hogy egyik gyermekének kedvéért Pepi a maga vagyonát is terheli; ha most ezen 5000 forintot ismét felveszi,

¹⁶ Deák József.

¹⁷ Kiséte ismeretlen. A szövegből kitűnőleg a Deák-család egyik pénzkölcsönzője lehetett.

¹⁸ Nemesi felkelési pénztár.

¹⁹ Előjegyzést tettem.

²⁰ Szeniczey F.: Jozefa egyik lányának, Katalin-Máriának a férje, aki Gusztáv nevű testvére paksi jószágát vette meg.

már Zalában 10 000 Ft. adóssága lesz azon felül a mit az árenda átvételekor nékem fog fizetni, — úgy hallom pedig Pakson is vannak adósságai; — azonban mit teszünk, ha a pénz akár Kurcz számára, akár Szeniczeynek csakugyan szükséges, Pepi kész lesz azt nagy interesre²¹ felvenni, amit már azelőtt is csel[e]kedett, s akkor magának is gyermekeinek is még nagyobb kárt teend, szólj tehát ha jón[ak] gondolod: Koppányival²² (kit igen tisz[telek]), s mond meg néki, hogy ha a pénz kézen lesz, tu[dó]sitson engem, s írja meg: hogy az adósleve[let] minő dátumról kell írni, én azonnal [gon]doskodni fogok: hogy Pepi albáját²³ felkül[des]sem, s a pénz eránt rendelkezhessem. — Ezen tárgyban azonban azt a mit írtam Klárin²⁴ kívül senkinek, még Emmának²⁵ se mond meg, könnyen egyenetlenséget okozna az anya és lánya között. Pepinek pedig é miatt szemrehányásokat ne tégy, mert tudod, hogy ő az illyenekért hamar haragszik. Vincze fija ki nem várva a katonai tanulás éveit, anyjának akarátja, s előjáróinak tanácsa ellen ki tetette magát az ezredhez. Anyjának követelésekkel teljes durva levelet írt, — egy szóval előre látható: hogy ebből még haszontalanabb ember leend, mind bátyjai, s rövid idő mulva aligha haza nem jön anyjának nyakára. Szegény Pepi! gyermekeiben nem sok öröme van.

November 16.-án

Emmától ma kaptam levelet. Panaszkodik: hogy építése nem halad, egy szobája sincs, ahol lakhatnék, s arra kér: hogy engedjem meg: hogy gyermekeit²⁶ egy kis időre, míg néhány szobája el készül Kehidára vihesse, maga addig otthon sürgetni fogja az építést, — ma írok neki, s ebben igen szívesen megegyezek, csak néki a rosztól, és távolság miatt alkalmatlan ne legyen, — úgy látszik Botkánéhoz²⁷ addig gyermekeit adni nem akarja, mert nem akar lekötelezettje lenni. Panaszkodik arról is: hogy krumplija szedetlen, s a rosztól marháit bé szoritotta, fél hogy kitelelni nem tud, — azonban ez úgy hiszem valamennyiünk[k]el közös baj, ha csak ezután a jó idő, különösen a kora tavasz nem segít.

K[. . .]²⁸ Anna aliter²⁹ Cholera³⁰ csakugyan elhagyott, azért is, mert félt: hogy a pécsi püspöknek rendeletéből férjéhez fog vissza kísértetni, de talán azért is, mert mindenből kipusztított, szerencsére nem igen sok volt kezén. Igen helyesen tetted kedves Sógor: hogy Huszárt megerősítetted ideiglenes kulcsári hivatalában. Még otthon létemben említette Emma: P[. . .]vicsnek³¹ az ő dombói árendásának van egy rokona, koros

²¹ kamatra.

²² Koppányi Ferenc: zalai birtokos. a nemesi (felkelési) pénztár gondnoka.

²³ Kötelezvénynek szánt tiszta papíros, melyen már megvan az aláírás, de a szöveg nincs, hogy az „Alba” birtokosa azt írhatta bele, ami neki tetszik.

²⁴ Deák ifjabb nővére, Oszterhuber József felesége.

²⁵ Deák idősebb nővérének, Jozefának legidősebb leánya, asszonyneven Nedeczky Lajosné, aki ekkor 29 éves. 1841-ben férje váratlan halála miatt előzvegyült.

²⁶ Nedeczky Lajos feleségére öt félárva gyereket hagyott. Vö. Deák 1841. július 6-án Kehidáról kelt egyik levelét Wesselényi Miklóshoz (Deák Ferenc emlékezete. Levelek. 1822–1875. Bp. Kiadja Ráth Mór. 1890. 79).

²⁷ Botka Mihályné férje Deák jóbarátja volt.

²⁸ Nehezen olvasható szó. Olvasata valószínűleg: Kondróczy.

²⁹ Másik.

³⁰ Feltehetően deáki szójáték az ugyancsak kellemetlen emlékü 1831. évi kolerára utalva.

³¹ Nehezen olvasható szó. Olvasata valószínűleg: Pekovics.

özvegy asszony, kit igen ajánlanak ismerősei nőtlen ember házához gazda asszonynak, — a mint meg tudtam Cholerának távozását, meg kértem Emmát: hogy ezen asszonyt, ha jónak véli, fogadja meg számomra, ami megis történt. Ugyanis Hertelendy Károly³² feleségestől Dombó felé Pécsre utaztak, s ott azon asszonyt számomra meg fogadták, és magok szekeren, melyet vissza küldöttek Edericsig szállították, onnan Emma küldötte Kehidára. Fizetést Hertelendyné többet ígért néki mint én óhajtottam, tudniillik 125 Ft-ot, az előbbinek csak 120 Ft-ja volt, de Isten néki, ha jó lesz nem sajnálom tőle. — Baj bizony kedves Jóskám nőtlen embernek az eff[éle] gazda asszonyokkal vesződni, de azzal vigasztalom magamat: hogy rossz feleséggel és kivált rossz gyermekkel még több baj volna. —

Hertelendy Károly feleségestől, fiastul itt van, Almássy József³³ ellen a csődpörbe iktatják követelésüket, a summa tetemes, 13 ezer pengő ft., sajnálnám őket ha elvesztenék, azonban talán még kiderül. — Károly elbeszélte nekem Farkas Károlynak³⁴ házassági vagy is inkább nem házassági esetét, az eset valóban furcsa, úgy látszik a szerelem vagy egyik vagy másik részről nem igen forró lehetett, s ha ez így van, akkor jobb hogy semmi nem lett belőle, mintha utóbb bánták volna meg azt. Én e levelet Károly által fogom küldeni, s nem postán a mint először akartam, — mert ha bár egynehány nappal későbbben indul is, azt hiszem hamarabb, s minden esetre biztosabban jut kezébe mint postán.

Politikai ujságot nem írhatok, mert mi sem tudunk semmit. Az ország gyűlését valószínűleg megtartják, májusban, és pedig valószínűleg ismét Posonyban. — Híre volt: hogy november elején, sőt talán még octoberben nagy Conferentiát tartanak Bécsben az országgyűlési tárgyak felett tanácskozándók és arra a Nádor és az ország bírása is fel fognak menni, — ez azonban úgy látszik elmúlt, ők ott fent úgy hiszem jobbnak látják éppen nem tanácskozni, s mint egykor az öreg Hertelendy György³⁵ magára szokta mondani éhgyomorral, az az készületlenül fognak a felveendő tárgyakhoz. Csakhogy az öreg Hertelendy készületlenül is jobban eltalálta a maga körében a teendőket. — Metternichet a szél ismét meglegyintette, jobban van ugyan, de még teljesen helyre nem állott, hetven esztendő³⁶ embernél azonban az ilyen ismételt szélütések vagy legalább szélütéshez hasonló bajok mindég veszélyesek, s ha ő most kilábbol is, minden órán lehet tartani halálától. — Azt mondják sokan: hogy Metternich is előregült s most már csak árnyéka egykori nagyságának melyet egyébként is inkább az eseményeknek, mint ön jelességének köszönhetett. Meglehet, hogy ez mind igaz, de halála mégis nagy veszteség lenne az ausztriai házra, mert neve nagy, s a név gyakran olyan, mint az ütközetben elől lobogó zászló, melly után indulnak azok, kik a csatát küzdik, s melly körül öszve vonulnak az elszéledett erők: És egyéberánt Austria nem olly igen bővelkedik kitünőségekben, hogy

³² Táblabíró. Deák követtársa a két előző országgyűlésen.

³³ Valószínű, hogy a zsadányi és törökszentmiklósi gróf A. II. Józsefről van szó. (Született: 1773-ban, halálának éve nem ismeretes.) Kezdetben Heves vármegye jegyzője, majd másod- és első alispánja, országgyűlési követ; 1822–24 között főispáni helytartó, Gömör megye főispánja, a hét-személyű tábla bírása.

³⁴ Zala megyei birtokos, a Deák-ellenes csoport egyik tagja.

³⁵ A Deák-testvérek egykori gyámja Antal nagykorúságáig; Deák nagyanyai nagybátyja. Zala megye egykori alispánja.

³⁶ Metternich Kelemen herceg (szül.: 1773, meghalt: 1859) 70. évéhez közeledett ekkor.

bármelyiket eszesebb férfiai közül nélkülözhetné. – Ki lenne a küldölgokra nézve utódja, még csak jósolni sem lehet, némelyek ezt hiszik: Ficquelmont^{3 7} az egyik, ki jelenleg is viszi a külügyeket,^{3 8} de mások azt jegyzik meg: hogy mivel ez sem vagyonszágra sem családja fényére nézve nem kitűnő, hihetőleg mást, különösen valamelyik jelesebb család tagját fogják a külügyekkel megbízni, s talán Herceg Eszterházyt.^{3 9} – Eszterházy azonban teljesen még ki nem gyógyult azon bajából: hogy időnként, noha ritkábban, s néha egy pár napig eszén kívül van, és így ez sem valószínű. De bárki legyen is Metternich utódja, befolyását a kül és a beldölgokban örökleni nem fogja. Igaz hogy Metternich politicája kivált az utolsó 15 évben magyarázhatatlan, mert alatta Austria mindinkább elvesztette befolyását keleten és nyugaton. Keleten az orosz óriási léptekkel terjeszti hatalmát, nyugaton a Porosz hatalom mindinkább magához kapcsolja a németek érzelmeit, azonban lehet, hogy mind ezt Metternich csak azért nézte el, mert nyílt erővel fellépni Austria gyáva, vagy gyenge volt, a politica titkos mesterségéhez pedig sokkal több ész kell mint a mit az ausztriai kormány silány közepszerűségeinek halmából elől mutatni képes. Az oroszoknak, angoloknak, franciáknak, sőt magának a sokkal kisebb poroszoknak is mennyi kitűnő individualitása van, kik nagyobb czim és láрма nélkül fontos dolgokkal megbízzák s azokat példátlan ügyességgel hajtják végre, Austriában pedig ily individualitások teljesen hiányzanak. Belgrádban Hauer^{4 0} generális és Athanazkovic^{4 1} a consul voltak Austriának eddigi képviselői, ez mind a kettő úgy hallom a közepszerűségeken alól áll, s minden megtörténhetik, míg azok valamit csak távolról sejtenek is. – Oláhországban talán éppen semmi megbízottja nem volt Austriának, kire építhetett volna, s így megtörtént a fejedelem változtatás itt is ott is,^{4 2} a nélkül, hogy azt Austria gyanította volna. – A szláv és illír mozgalmak, ámbár azokat némely magyar főurak is nagyobb fontosságúknak, sőt veszélyeseknek tartják, Bécsben sokkal kevesebb figyelmet ébresztenek, mint kellene s valóban azon gondolat támad az emberben: hogy a kormány fő emberei magok sem törődnek a követ[ez]hető veszéllyel. – És csakugyan, ha komolya[bb] és mélyebb tekintetet vetünk a dolgok á[tl]lásába, ezen nem törődés éppen nem olly megfoghatatlan, mint első tekintettel látszik. Az ausztriai Monarchia nem egy magában álló nemzet, hanem több aprobb nemzetek aggregatuma,^{4 3} melyet a sors kénye, haragja vagy

^{3 7}Ficquelmont Karl Ludwig (szül.: 1777, meghalt: 1857) 1793-ban lépett az osztrák hadsereg szolgálatába. 1815-ben osztrák követ Stockholmban; 1828–39 között Ausztria követe Szentpétervárott; 1840 óta az államkonferencián miniszter, a külügyminisztérium hadügyi osztályának főnöke, aki ebben a minőségében többször helyettesítette Metternichet az államkonferencia ülésein.

^{3 8}Itt az eredeti szöveg. valószínűleg elírásból, így szól: „Ficquelmont, ki jelenleg is viszi egyik a külügyeket”.

^{3 9}Esterházy Pál herceg (szül.: 1786, meghalt: 1866) Sopron megye örökös és valóságos főispánja, cs. kir. kamarás. 1810-ben drezdai követ, később rendkívüli nagykövet a londoni udvarnál, ahol 1830–38 között folytatta diplomáciai tevékenységét; 1842-ben mondott le követi állásáról; 1848-ban ő töltötte be a „király körüli miniszter” tisztét.

^{4 0}Hauer Antal (szül.: 1779, halálának éve ismeretlen). 1821-től báró, később tábornok; 1843-tól dandárparancsnok Zimonyban.

^{4 1}A. Dimitrij (szül.: a Szerém megyei Karlovácon 1793, február 25-én, meghalt: Szarajevóban 1857-ben) 1817-től fejtett ki diplomáciai tevékenységet.

^{4 2}Utalás egyfelől Alexandru Ghica protektor 1842. október 7-én történt leváltására, másfelől Obrenovics Mihály szerb fejedelemtnek Karagyorgyevics Sándor által 1842. szeptember 13-án történt felváltására.

^{4 3}Halmazza.

kedvezése egy csomóba öszve vetett, s mellynek egyes részeit csak egyedül az tartja öszve, hogy egy uralkodónak hatalma alatt állanak. Ezen nagy testnek együtt maradása az uralkodó háznak feküdnék leg inkább érdekében, mert ha az meg bomlik, az uralkodó ház megszűnik hatalmas fejedelmi ház lenni, ezeknek kellene tehát leginkább ügyelni arra: hogy eltávoztassanak mindent a mi az egészre veszélyt hozhat s a kezdetben kicsinek látszó bajt elfojtsák mielőtt nyakukra nőne. De éppen ezek között egy sincs, aki elég lelki erővel bírna bélátni, vagy ha bélátja meg tenni a mit az idők s körülmények parancsoló szava megkíván. A fejedelemtől nem szólok, ezt úgy is ismered hirből legalább, s azokból miket felőle hallottál,⁴⁴ Lajos főherceg⁴⁵ a lehetőségig határozatlan, a Nádor előregült,⁴⁶ s tellyes életében inkább mester volt a középutak keresésében, s midőn a dolgok zavarosak voltak, sohasem bírt elég erővel azokon keresztül vágni még kisebb tárgyakban is. Károly⁴⁷ és János⁴⁸ a köz dolgoktól elvonták magokat s nem is igen értenének hozzá. Rajnert⁴⁹ olasz ország foglalja el, Ferenc Károly⁵⁰ szintén gyengébb és a hatalom féltékenysége miatt csekélyebb befolyása sem hogy elhatározó lépést tanácsolni vagy keresztül vinni képes volna. Az uralkodó házon kívül azok kik a fő hatalmon állanak nagy részben csehek, vagy legalább is a csehekkel tartanak; a cseheknek pedig mi különös érdekük volna a Monarchia fentartásáért erőt, tehetséget s értéket áldozni? Hiszen ha egykor bármi körülmények között az ausztriai birodal[om] öszve dől, ha az éjszának óriási hatalma melly naponként inkább terjed és erősödik az ausztriai tartományokban is, elborítja, semmivé teszi ezen birodalmat, mi jövődő vár Csehországra? Attól, hogy orosz provinciává legyen, mint Lengyelország, nem igen tarthat, mert a távolság, és az iszonyu kiterjedés nem teszik lehetővé: hogy az orosz mind azt a mi közötté és Csehország között vagyon saját provinciái gyanánt kormányozza, s ha ezt tenné, lépése a legnagyobb impolitica volna, mert 18 millió olly népet, melly a művelődésnek magasabb, és pedig igen sokkal magasabb fokán áll, mint az orosz hatezer quadrát mérföldnyi olly országokat, melyek népessége tömött, olly nemzeteket, melyek vagy szabad, vagy legalább humánusabb institutiókhöz szoktak, Petersburgból, orosz módra kormányozni lehetetlen, s nyelv rokonság hatását csakhamar paralyzálná a politikai, s vallási szolgálás, mellyet az orosz hatalom alatt szenvedniök kellene, s ez a 18 millió és még a 8 millió lengyel s mind azo[n] orosz tartományok, mellyek elégül[etlenek] olly erő volna együtt, mellyet fegyveres támadáson kívül is alig ha hosszú ideig fékezni tudna az orosz hatalom. Ehhez járul pedig: hogy Europa féltékenyen nézné az orosznak illyforma terjedését s mit eddig angol, francia és német csak szóval tettenek, fegyverrel cselekednék, mert ezt önbiztonságuk parancsolva megkívánná – hatalmas és erőszakos szomszédot egyik sem szeretne. – Előre látható tehát, hogy olly orosz háborúnak, melly az ausztriai birodalmat megrendítené, vagy éppen semmivé tenné, Európa közbe jöttével valószínűleg olly békesség vetne véget,

⁴⁴ Utalás V. Ferdinánd gyengeelméjűségére.

⁴⁵ Az elhunyt Ferenc császár legfiatalabb és legtehetségtelenebb testvére (szül.: 1784, meghalt: 1864).

⁴⁶ József nádor ekkor 66 éves, (szül.: 1776, meghalt: 1847).

⁴⁷ Károly (Lajos, János) főherceg (szül.: 1771, meghalt: 1847) a hadvezér, tescheni herceg.

⁴⁸ János (József, Fábíán) főherceg, II. Lipót egyik fia (szül.: 1782, meghalt: 1859).

⁴⁹ Rainer József, János főherceg (szül.: 1783, meghalt: 1853), Ferenc császár egyik öccse.

⁵⁰ Ferenc Károly főherceg (szül.: 1802, meghalt: 1878), az elhunyt Ferenc császár második fia, a későbbi I. Ferenc József császár apja.

melly az ausztriai szláv tartományokból vagy egy országot vagy egy szövetséges hatalmat alkotna. — Nézzünk bár az ausztriai birodalomnak földabroszára, s ez a valószínűség igen szembe ötlő lesz. Egy felül Cseh- és Morvaország, a magyarországi tótok, Galiczia és Lodoméria együtt gyönyörű ország lenne, mellynek népessége 13 milliót aligha meg nem haladna, más felül Carinthia, Carniola,⁵¹ Dalmátia, a tenger mellék, a határ őrseg, Horváthország s Magyar országnak alsó részein egy csomóban lakó rácok és egyéb szlávok 4 milliót felül ütnének, az első meg haladná, vagy legalább megközelítené a porosz birodalom nagyságát, a másik Poroszországon kívül bármelyik német tartománnyal felérne s é kettő, ha külön ország volna is, egymással szövetségben állana, és ezen országban, ezen szövetségben ki volna a leghatalmasabb? a legnagyobb befolyású? — bizonyosan Csehország, mert népessége 4 milliót, sőt morvával és Siléziával együtt 6 milliót meghalad, ezen felül pedig vagyonsága, a népek általános műveltsége, a kifejlett gyáripar, s nagyjainak jelessége olly kitünők, hogy ezáltal Csehország a szláv népek között bizonyosan határozott, és tartós tulnyomóságot szerezne, — mond el tehát, nem volna e ezen állapot Csehországra nézve fényesebb és kecsgetetőbb a mostaninál? igaz, hogy az ausztriai birodalomban is a csehek bírnak a kormánynál legnagyobb befolyással, de ezt csak individualitások teszik, nem a nemzet, s ezt a befolyást azáltal kénytelenek magoknak megszerezni: hogy a status szolgálatába befűrik magokat, s ott egymást segítik, egymást előmozdítják, — de érzik ők is: hogy isszonyu a különbség a hatalom és a befolyás között, s hogy ezen utolsót gyakran olly módokkal szerzik meg, olly módokkal tartják fenn, melyek büszkeségökre nézve némileg talán lealázók, s ők is bizonyosan inkább szeretnének mint nemzet parancsolni. — Mi oka van tehát Csehországnak mindent [ál]dozni egy olly birodalom védelmére, mel[lyet] ők soha sem szerettek, mely tőlük egyk[or] a polgári szabadságot fegyvernek hatalmáv[al] elragadta, mellynek egyes részeihez a csehek nyelv és nemzetiség érdeke ne[m] csatolja, s mellynek némely népei erán[t] irigységgel, gyűlöléssel viseltetnek? — bizonyosan csak nyernének egy szerencsétlen orosz háboru által, mert csak akkor lehetnének önálló hatalmas nemzetek; miért dolgoznak tehát azon: hogy ezt a lehetőséget eltávolítsák? Azt mondja talán valaki: hogy Európa nem engedí Austriát elnyomni, mert ennek fentartását Európa érdeke egy orszáknak ellenében megkívánja? Lehet, hogy Európa fellép Austria védelmére, s meg is menti azt, ha könnyű szerrel teheti, — de harcra szállni egy nemzetnek napjainkban, hol minden status elvan adósodva, hol a szabad alkotmánnyal bíró népeknél a háború nem egészen, s nem egyedül a kormánytól függ, idegen földön elvesztegetni a nemzetnek vérért és vagyonát, nem olly könnyű s nem olly hamar történhető s az orosz háboru, egy pár szerencsétlen ütközet után reánk nézve aligha véget nem vetne az ausztriai birodalomnak. Körülhatárolja a birodalom nagyobb részét óriási hatalmával az orosz, katonái fegyverben gyakorlottak; itt a monarchiában igen sok simpáthiára talál, Austria szláv és rác katonaira nem igen számolhat, sőt még talán az oláhokra sem, a határszéleket sem táborok sem várak nem védik, a határőrségre az orosz inkább támaszkodhatik [mint A]usztria, azon vidékeken, mely[eket] elsőben érne bérohanása olly [. . .]⁵² almak, melyek nyelv és nemzetiség, sőt egy részben vallási rokonságánál [fogva] is hajlandósággal vannak az orosz eránt, s ha fel nem támadnának is ellenünk, de mellettünk bizonyosan nem küzdenének,

⁵¹ Carniola = Carniola = Krajna Nagy Károly-kori latinósított neve.

⁵² Rongált, másfél szó hiányzik.

ugy mint a spanyol küzdött hazájáért a franciák ellen,⁵³ s a titkos hajlandóság kémkedés, élelemszerzés, s más ezer apró szolgálatok által segíteni elő az orosz fegyver szerencsáját, s könnyen megtörténhetnék: hogy mire Európa egyéb népei védelmünkre jönének, a birodalom nagy része orosz kezekben volna. – Ekkor már az oroszot kikergetni nem volna könnyű dolog, s Európa vajon szükségesnek látná-e a régi birodalom helyreállítását, mellyet rokonság, nemzetiség és kölcsönös szeretet kötelei ugysem kapcsoltak össze soha, mellynek uralkodóháza soha nem bírt annyi morális erővel, lélekkel és energiával, melly reményt nyújthatna: hogy az éjszaki hatalom ellen Európának védfala lehessen, melly azon hatalom első megro[ha]nására összeveroskadott, s melly jövendő[re] is csak külső támasz által volna fentartható. Nem nyujtana-e sokkal több biztosságot Európának is oly szláv birodalma[knak] állítása, minőt említettem. – Ezek egy[ütt] és egy nemzetiség által összeveszve[olva] nagyobb szilárdságban állának fenn m[int] az austriai birodal[om áll] s nem voln[...]⁵⁴ok, amiért az[...]⁵⁵mat óhajtan[...]⁵⁶magok felett inkább [...]⁵⁷ön magokét, s vol[na] igen sok amit az [...]⁵⁸sz hatalomtól félhetnének[ek]; vagyonságukat, műveltségüket, de különösen nemzeti önállóságukat, – egy szóval most Csehország és a szláv népek orosz be rohanás által csak nyerhetnek, s nem igen veszhetnek, akkor pedig ha önálló országok volnának, csak veszhetnének egy orosz be rohanás által és pedig mindent veszhetnének, mert elveszhetnék független önállóságukat, nem nyernének pedig semmit, s ily nemzetek és országok bizonyosan több biztosságot nyujtanának Európának, mint most Austria. Igaz, hogy Magyarországnak magyar tartományai semmivé lennének önállóságukra s nemzetiségükre nézve, de hiszen ezekkel Európa mit gondolna? Sem számuk, sem politicalai fontosságuk, sem műveltségük, sem kereskedésük nem olyan, hogy ezáltal más nemzetek sympathiáját bírnák, – s valamint most Európa nem igen törődik azzal, hogy az Európában lakó 6 millió oláh miképpen van szétszórva, s eldarabolva, ugy akkor az ezen számnál is kevesebb és már eddig is elszórt magyarok sorsának tekintete Európát éppen nem gátolná politicalai számolásában, úgy bánának velük, mint tört számokkal s oda vetnének bennünket, ahová mintegy adjus-tatio⁵⁹ gyanánt jobbnak látnák. Az austriai birodalom nél[me] tartományai megállhatnának [...]⁶⁰statusok a német birodalomban, [...]⁶¹él aprobebb is vannak ott, s ta[lán oda veth]etnének mindket is kivált Dunán[tuliakat] Austriához. – Azonban ezek csak ábrándozások lehetnek. De arról megvagyok győződve: hogy azon cseheknek, kik a cseh nemzet fényes felvirágzását óhajtják, s kikenél ön nemzetiségök minden más tekintet felett áll, pedig ezek a leglelkesebbek, mert lelkes embereknek lehetetlen csüggedést nem ismerő buzgósággal nem ragaszkodni nemzetéhez, s nemzetiségéhez, a leglelkesebb cseheknek, mondom, nincsen érdekökben félni attól a mi nálunk nemzeti

⁵³ Utalás a spanyol felkelés francia fegyverekkel történő leverésére 1823-ban.

⁵⁴ A levél ezen a helyen rongált és lyukas. Két szó hiányzik. Feltehetően: „volna többé”.

⁵⁵ Itt is rongált és lyukas. Másfél szó hiányzik. Feltehetően: „orosz hatal”-mat.

⁵⁶ Rongált és lyukas. Egy szótag hiányzik. Feltehetően: „nák”.

⁵⁷ Rongált és lyukas. Másfél szó hiányzik. Feltehetően: „mint ön”-ön.

⁵⁸ Rongált és lyukas. A hiányzó szó feltehetően „orosz”, amiből csak az utolsó két betű olvasható.

⁵⁹ Igazítás.

⁶⁰ Rongált és lyukas. A hiányzó szavak valószínűen: „mint apró”.

⁶¹ Rongált és lyukas. A hiányzó szavak valószínűen: „hiszen ezek”-nél.

önállásunkra nézve halált hozó lehet, nincs mit ragaszkodniok a birodalom jelen állásához, s nem fogják megfeszíteni erejüket, hogy a szláv és illyr mozgalmakat, legyenek bár azok az orosz befolyás következtetése elnyomhassák vagy meggátolhassák, pedig a csehek állanak legmagasabb polcán a kormánynak, — hiszem hogy ők mint árulók egyenesen Austria ellen fellépni nem fognak, de nyugodtan várják el az események bé következtetését, melly nekik veszélyt hozó nem lehet, sött fényesebb jövendőknek vetheti meg talpkövét. — Megvagyok arról is győződve: hogy a Monarchiát veszély, Magyar ország önállását s nemzetiségét halál fenyegeti, — nem az illyr és pánszláv mozgalmak azok mik veszélyesek, ezek csak kórjelek, előpostái öszve vonuló zivatarnak, s bizonyosságai annak: hogy a nemzet test szilárdul meg nem áll a veszélyben, mert semmi öszve nem tartja. — Ha van még eszköz ami a veszélyt egykor elháríthatja, csak egyetlen egy van, s ezen eszköz: a népet, mellyet e nemzethez ezen nemzeti önálláshoz sem szeretet, sem nemzetiség, sem bizodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnék, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot, mellynek változtatással, ő is csak vesztethetne, de semmit nem nyerhetne. — De ezen eszököhöz magasabb szellem s több energia kellene, mint kormányunkban van, több lelkierő, több önmegtadás, több méltányosság s igazság érzete, mint e nemzetben van, s ha elenyészünk századok vétkeiért, századok mulasztásáért enyészünk el. — Azonban megbocsáss kedves Sógor, ha ábrándozásokkal rablom el idődet, s töltöm a papiroost, de tudom: a levelezést úgy szereted, ha az hű képe az ember gondolatnak, s én neked a magamét úgy írom le, mint egymás után agyamban támadtak, s mint azokat szóval mondanám el, ha kandallód tüzé[n]él magány és közdolgainkról beszélget[. . .]⁶² tenénk; pipáink bodor füstjei [. . .]⁶³ mondhatatlanul kedvesebb volna [. . .]⁶⁴ körötökben lenni és élni édesebb [. . .]⁶⁵ mellett⁶⁶ magamat a távolba gondolni.

Az üres hivatalok bé töltéséről még most sincsenek bizonyos hírek, pedig ezeken úgy hiszem több ember aggódik, mint a hon jövendőjén. Különös nép vagyunk mi magyarok, olly könnyen kielégíthető s mégis olly nagy hiúságunk, haszontalan czimek, nem hasznos, sött költséggel járó hivatalok elragadnak sok embert az igaz ösvényről, mellyet magának kitűzött, s még azok sem értik a hiúság mesterségét, kiket a sors fénnel, értékkel megáldott; mert még a hiúság is lehet nemesebb, vagy legalább törekvő, ha céljai nemesek, de ezt embereink kevéssé ismerik.

A csődök naponként szaporodnak. Kisebb nagyobb urak ingatag lábön állanak, s olly sokan, és olly nevek vannak közel a bukáshoz, hogy elbámulnál, ha elsorolnám őket. — A gondatlan gazdálkodás, az óriási luxus, és hazánknak elnyomott kereskedése okai ezeknek, — a váltótörvények csak világosságra hozták de nem okozták [. . .]⁶⁷ régen készülő bajokat, mert váltótörvény mellett sem marasztalják el [. . .]⁶⁸ azért amivel nem

⁶² Rongált és lyukas. A hiányzó szótagok valószínűleg: „éseinket eltől”.

⁶³ Rongált és lyukas. Több szó hiányzik.

⁶⁴ Rongált és lyukas. A hiányzó szavak valószínűleg: „nekem most a ti család”.

⁶⁵ Rongált és lyukas. Több szó hiányzik.

⁶⁶ Rongált és lyukas. A „mellett” szó előtt lehetséges: „életet, mint az íróasztal”.

⁶⁷ Olvashatatlan, elkopott szó.

⁶⁸ Olvashatatlan, elkopott szó.

adós, és mégis [. . .]⁶⁹ sokan a váltótörvényeket átk[ozzák] ezek nem enged[ik] [. . .]⁷⁰ februárius végéig minden esetre együtt ülünk, — pedig alig várom a szabadulhatást. Orosz Ferkó⁷¹ szállásomat kérte Egerszegen, hazamenetelemig, s én azt néki-szívesen átengedtem, a jövő törvényszéken szedriáskodni fog. — Ma kaptam Szeniczey Feritől levelet, felesége szült, lánya lett, nevét nem írja, engem kért meg komának.⁷²

Klárinak egészségéről utolsó levelemben nem írtál, de éppen azért mert nem írtál, hiszem, hogy meglehetősen állapotban van. Ezerszer és ismét ezerszer csókold őt helyettem s mond meg néki, hogy sóvárgok láthatása után, — vigyázzon az istenért [ma]gára ezen nedves őszi időben a kap[or]nak zöldségnek eltevése, későbbben a disznóölések, mind megannyi alkalmak, melyekben magát megszokta hűteni, el ne felejtse forrón és szivemből kérem, hogy az ő élete, s az ő egészsége a mi kincsünk is, melyet megőrizni kötelessége, nem magáért csak, de érettünk [. . .]⁷³ azon szeretetért, mely eránta [. . .]⁷⁴ melyet ő is oly forron [. . .]⁷⁵ mindenkor.

[. . .]⁷⁶ több napok alatt írtam [. . .]⁷⁷ az Almássy féle dologban több napokig késett itt, s néhány lapot bé töltöttem minden féle dolgokkal, mert amint levelem elején írtam, dolgaim néhány napra egy kissé gyérülni kezdettek; e napokban azonban ismét egész erővel hozzáfogunk a munkához.

Szegény Püspökynek⁷⁸ halálát a hírlapokban olvastam, jóbarátunk volt, s bár élte utolsó éveiben sokat betegeskedett s így a halál 70 éves korára tekintve egészen váratlan nem volt, a hír mégis fájdalmasan lepett meg. Sok ember részesült fényes tiszteltetésekben, s érdemeit ezer trombita harsogtatja, ki pedig sokkal igen sokkal kevesebbet tett a Hazáért, mint szegény Püspöky. — Áldás hamvaira! Emlékezete mindég igen kedves marad előttünk, s jöhet idő melyben olly emberekre, mint ő volt ismét olly [. . .]⁷⁹ nagy, sőt talán még nagyobb szükség lesz, mint egykor volt. — Inkey János⁸⁰ halálát Sándor fia írta meg — úgy hallom v[égren]delet nélkül halt meg, amit anny[ival] inkább csodálok, mert halála nem [készület]len történt, hanem hosszas beteges[kedésének] volt következése, és azt ő maga is de [család]ja is előre láthatták, pedig elég oka [. . .]⁸¹ volna dolgai felől rendelkezni, mert gyermeke, szerzeménye és adóssága sok marad[. . .],⁸² Sándor nem

⁶⁹ Rongált és lyukas. Egy vagy két szó hiányzik.

⁷⁰ Rongált és lyukas. Őt sor hiányzik, csak néhány olvashatatlan betűfoszlány látszik.

⁷¹ Orosz Ferenc Zala megyei birtokos.

⁷² Keresztapának.

⁷³ Egy szó kikopott. Olvasata valószínűleg: „is”.

⁷⁴ Kikopások és átragadások okából olvashatatlan szavak.

⁷⁵ Valószínű, hogy e helyen az egymásra illeszkedő két lap összeragadt. Emiatt egyes szavak kitépődtek a levélből. A kitépődött levélrészletet később elmozdítva ragasztották vissza. Ezért az elmosódott szófoszlányok nem kerültek eredeti helyükre.

⁷⁶ Olvashatatlan, kikopott szavak. Feltételezhetően: „Kedves Sógor a levelet”.

⁷⁷ Itt is olvashatatlan, kikopott szavak. Feltételezhetően: „és mivel Hertelendy”.

⁷⁸ Püspöky János egykori császári-királyi főstrázsamester, majd nyugalmazott őrnagy. (Született: 1772-ben, meghalt 1842. október 25-én a Zemplén megyei Parancson.) A francia háborúk részvevője, akinek katonai érdemeiről és vitézségéről a Pesti Hírlap 1842. november 13-i száma is megemlékezett halálhírének közlése alkalmával.

⁷⁹ Rongált és lyukas. Egy szó hiányzik. Feltételezhetően: „igen”

⁸⁰ A tekintélyes birtokos család egyik tagja Zalában.

⁸¹ Rongált és lyukas. Egy szó hiányzik. Lehetséges: „volt” vagy „lett”.

⁸² Kopás és kitépődés miatt olvashatatlan betűk. Lehetséges: „ott”.

tudom mit mond hozzá: hogy szerzeményekben a leányok [...] ⁸³ osztoznak, s a divisor ⁸⁴ 7 lesz, nem 5 mint gondolta, a dividenda ⁸⁵ pedig nem szaporodott. — Azonban így is elég maradt néki, ha okosabban él ezentul, mint eddig élt, ha pedig könnyelmű marad, apjának minden értékét könnyen semmivé tenné. — Skublics Károlynak ⁸⁶ a gazdasági egyesület ezüst érdempénzt küldött a gyümölcsfa tenyésztés körüli fáradozásáért a vármegye utján fog az néki által küldetni. Hiszem öröme lesz, hogy elismerésre talált szorgalma.

Isten veled kedves Sógorom! Klárit ismét és ismét ezerszer csókolom. — Koppány[*nak*] mond meg: hogy dolgát sürgetem, de . . . ⁸⁷

3. Pillantás a Deákot illető politikai előzményekre

Azon a napon — 1842. november 10-én —, amikor Deák pesti lakhelyén¹ hozzákezdett fentebb közölt s felettebb tanulságos levelének megírásához, Széchenyi többek között, bejegyezte naplójába: „felkészültem a szakításra Deákkal”.² A háborgó lelkű és keserű kedélyű Széchenynek ez a dacos hangú bejegyzése közvetlen összefüggésben volt azzal az általa kezdeményezett, s immár közel két év óta tartó politikai küzdelemmel, amelynek célja Deák és a mögötte tömörülő ellenzék megnyerése volt Kossuth politikai irányvonala ellen. Széchenyi és Deák, e két — osztályhelyzetüket, társadalmi és politikai környezetüket, pozíciójukat, személyiségük karakterét és nem utolsósorban politikai gondolatvilágukat és céljukat tekintve annyira különböző — reformer nézetkülönbségei a Pesti Hírlap politikai szerepének, a hírlap „modor”-ának eltérő megítélésében is kiütköztek.³ A kossuthi politika minden rezdülését egyre növekvő ellenszennvel figyelő, és

⁸³ Lyukas. Egy szó hiányzik.

⁸⁴ Osztó.

⁸⁵ Felosztandó.

⁸⁶ Zalában birtokos.

⁸⁷ A levél vége hiányzik.

¹ Urak utcája 450: Horváth László háza. (Ma: Petőfi Sándor u. 6 és 8/a. Spira György szíves közlése.)

² „Ich spreche mich mit Louis Forgacs, Barkotzy und G[eorge] Andrassy recht aus; dass ich selbst mit dem Deak zu brechen bereit” (tudniillik: bin). Majd: „Arbeite immer an Akademie”. Lásd: *Viszota Gyula* (kiadó): Gróf Széchenyi István naplói (a továbbiakban: *Napló*) V. K. 1836–1843, Bp. 1937. 645.

³ Az egész problematikára máig is alapvető anyagot közöl *Viszota Gy.*: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal (a továbbiakban: *Írói és hírlapi vita*) I. R. 1841–1843. Bp. 1927. Hozzá: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. c. két kötetes műben az I. k. 371, 275–276, 378, 382. lapok vonatkozó részei. Összeállította: Bártfai Szabó László. Bp. 1943. Deák részletesen kifejtett nézeteit tartalmazó nevezetes válaszelevelét Széchenyihez a *Pesti Hírlap* politikai szerepéről közli: *Viszota Gy.*: A Kelet Népe történetéhez címmel (Budapesti Szemle, 1903. 178–187). Ennek a szakirodalomban szinte elfelejtett levélnek egyes, összefüggéseiből kiragadott részleteire utal Ferenczi Zoltán, Deák máig is legjobb biográfusa, Deák élete című (Bp. 1904) két kötetes munkája I. kötetének 319–322. lapjain. Legújabbban: *Szabad György*: Deák Ferenc és a reformkori Széchenyi–Kossuth-vita. (Tanulmányok Deák Ferencről. Zalai Gyűjtemény. 5. Zalaegerszeg, 1976. 249.) Ebben azonban az 1841. március 20-án kelt Deák levél helyett egy, a kérdést más vonatkozásban és időpontban (október 12-én és Wesselényihez írott) újraemlített, másik Deák-levél részleteire hivatkozik a szerző. Nyilván a még 1890-ben kiadott Deák Ferenc emlékezete — *Levelek 1822–1875.* című Ráth Mór-féle kiadás nyomán. (Bevezetőt írta: *Dr. Váczy János*. Lásd a 81–85. lapokat.)

Kossuth személyében a veszélyes riválist megsejtő Széchenyi a hírlap néhány hetes közvéleményt hódító híreről is értesülve⁴ megérezte a hírlapban az új idők új szellemének az ő egész politikájára leselkedő veszélyeit. „Vért izzadva”, miként ő maga kifejezte, megírta a „Kelet Népet”, amely 1841. június 23-án megjelenve, szenvedélyes támadás volt a „Pesti Hírlapnak minden sajátot támadó modorja” ellen.⁵ Széchenyinek ez a lépése megnehezítette Deáknak az eléggé heterogén ellenzéki erőket állhatatosan összetartani igyekvő politikai stratégiáját. Ő, aki nem akarta rendi intézményeket jelképező „százados tölgyet éles nyelvünk egy vágásával ledönteni”, mert az „elszánt ellenkezést szülhet az óhajtott cél helyett”,⁶ az adott helyzetben *elvileg egyértelmű, ám taktikailag megosztott irányú* lépések megtételére kényszerült. Egyfelől *elvileg* kiállt Kossuth Pesti Hírlap-ja mellett, annál is inkább, mert miként még március 20-i levelében Széchenyinek írta: a hírlap „iránya szent és még eddig tévesztve nincsen”.⁷ A „Kelet Népe” közzétételét pedig Deák súlyosan elhibázott politikai lépésnek tartotta.⁸ Ezért nem véletlen, hogy Széchenyi a Kelet Népe-re válaszként megjelentetett Pesti Hírlap harcias hangú vezércikkében olvashatta Deáknak a hírlap védelmében kifejtett véleményét, s ebben felfedezhette ugyanazon érveket, szinte azonos fogalmazásban, melyeket Deák még márciusban a hozzá intézett levélben oly kivételes tapintattal és politikai bölcsességgel kifejtett.⁹ Másfelől viszont – ami Deák taktikáját illette ekkor –, nemcsak kerülni igyekezett a politikai nyilvánosság előtt Széchenyi lépésének határozott bírálatát, amit pedig a politikai színpalak mögött, magánúton megtett, hanem – ha elvileg más alapállásból is, mint Széchenyire –, de formailag szinte azonos hangnemben csillapítólag igyekezett hatni Kossuthra is. November 28-án ugyanis, midőn a büntetőtörvénykönyvi választmány tagjaként Pesten megjelent, a nyilvános üdvözlésekre adott válaszában már fontosnak tartotta most is finom tapintattal, az ünneplők előtt kijelenteni: „Eljött igenis átalakulásunk legfontosabb időszaka, melyben nem csupán lelkesedésre, de még sokkal inkább hideg, komoly megfontolásra s fáradhatatlan munkásságra van szükség . . . s e komoly megfontolás egyik legszükségesebb szövetségese a türelem egymás személye, egymás vélekedése iránt, mely ismét csak úgy létezhet, ha kerüljük a gyanúsítgatás ocsmány vétkét, melyet valaki a haza ellen elkövethet. Kerülje azt egy rész úgy, mint a másik: legyünk gyanú nélkül, lakjanak

⁴ Erről, többek között: *Viszota Gy.*: A Kelet Népe történetéhez 178–182. Benne Eötvös Józsefnek a Pesti Hírlap pozitív fogadtatásáról tudósító Széchenyihez írott levele.

⁵ Széchenyi levele Deákhhoz 1841. június 29-éről. Közli: Bártfai Szabó László i. m. 382. l. A Kelet Népe 1841 novemberében második kiadásban is megjelent.

⁶ Saját szavai egy Vörösmartyhoz még 1832. február 24-én írott levelében. (Közli: *Pukánszky Béla*: Deák Ferenc kiadatlan levelei. Irodalomtörténeti közlemények. Bp. 1936. 315–316.)

⁷ Széchenyi 1841. február 7-i levelében kérte ki Deák véleményét a Pesti Hírlap-ról. A levelet Pulszky vitte el Deáknak Kehidára. Erre válaszolt Deák március 20-i keltezésű nevezetes levelében. A Viszotától már közölt levél eredetije – Széchenyinek a margóra és a sorok közé húzott különféle jelzéseivel, ill. aláhúzásaival, kérdőjeleivel – jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található a Deák-levelek között. Jelzete: K–203/88 sz.

⁸ „. . . Csak annyit mondok, hogy sokért, igen sokért nem adnám, ha a Kelet Népe meg nem jelent volna” – írta október 12-én Wesselényinek. (Levelek, Váczy J. előszavával, i. m. 82. l.) Ugyanebben a levélben írja Deák: „Széchenyi akaratlanul apológiát írt az ellenünk használt terrorizmusra.”

⁹ Erről: *Ferenczi Z.*: Deák élete I. k. 323 és köv.

szerepet, bizalom és türelem szíveinkben.”¹⁰ Általános fogalmazású, de félreérthetetlen célzatú intelem mindkét „személy” felé.

Deáknak ez az elvi alapjai illetően szilárd, de a politikai hadművészet eszközeit – ezúttal egy nyilvános beszédet – a mindenkori helyzethez alkalmazó s így taktikailag összetett értelmű megnyilatkozása, szükségszerűen következett a márciusi levélben leírt meggyőződéséből. Mert Deák már akkor is a pártoskodás áldatlan szellemétől szított és a személyeskedés motívumaitól sem mentes Széchenyi–Kossuth-vitától a politikailag legfontosabbat: az ellenzéki erők egységének könnyen bekövetkező megosztását féltette. Ezt megakadályozni törekedve intette türelemre Széchenyit az új hírlap „modor”-ával szemben; ezért figyelmeztette őt arra, hogy ha harcot indít Kossuth ellen, akkor „a harcnak első kezdetén Széchenyi Kossuthot sansculotti szellemmel, Kossuth Széchenyit álszabadelműséggel vádolná. – Ekkor a küzdés nem elvekért s nem okokkal, hanem csak nevekért és jelszavakkal folya. Párt alakulna mindenik mellett, mert Ön – írta Széchenyinek – sokat tett, Kossuth sokat szenvedett a közügyért. Önnek halálával tartozik a nemzet. Kossuthot a szenvedés emléke lengi körül, s ez neki lelkesült részvétet biztosít. Késérő volna e két párt küzdése, mert nincs dühösebb harc, mint amelyet jelszavakkal küzdenek, ott az okok elnémulnak a jelszó előtt – a személyesség a jelszónak alá van rendelve, sőt magát a tárgyat is felejtik a jelszó mellett.”¹¹ Ezek a sorok az „érdekegyesítés” alapelveinek minden személyeskedő motívumtól mentes, higgadt hangú okfejtéséről tanúskodnak. Egyúttal udvarias, de egyértelmű figyelmeztető szavak is Széchenyi felé, hogy készüljék támadására¹² elkerülhetetlenül a pártszakadás veszélyét idézi elő az ellenzék táborán belül. Nem mintha Deák mindenben egyetértett volna Kossuthnak a Pesti Hírlapban tükröződő politikai taktikájával, a politikai tennivalók dolgával és mikéntjével. Elvi egyetértése mellett eltérő nézetei is voltak, különösen ami a megvalósítandó reformok gyakorlati módját illette.¹³ Deák ugyanis úgy politizál, hogy a megvalósítandó reformokat mindig a megvalósíthatóság éppen adott gyakorlati feltételeivel vetette és egyeztette össze. A hazai, eddig túlságosan is avitt publicisztika tartalmi és formai jegyeit szinte egy csapásra megváltoztató, új kossuthi publicisztika – amelynek könnyed és közérthető társalgási nyelvezete, gyűjtő hangvétele, a dolgok lényegét élccel és szikrázó elmeállal felvillantó „modor”-a volt, – őt, Széchenyivel ellentétben, nemigen izgatta. Azért nem, mert Deák a publicisztikát *nem önálló politikai fórumnak, hanem egy*

¹⁰ Idézi *Ferenczi Z.*: Deák élete I. k. 325–327.

¹¹ Részlet Deák 1841. március 20-i leveléből.

¹² Széchenyi ugyanis már február 1-i Deákhöz írt levelében célzott arra, hogy „illy mindent felzavaró terrorismusi irányok ellen” fog szegülni, melyek már a kezdet kezdetén is „telvék sansculotti szellemmel.” A levelet idézi: *Bártsfai Szabó László*: i. m. 372.

¹³ Amikor Deák egyértelműen kijelenti, hogy a Pesti Hírlap „iránya szent és az még eddig tévesztve nincs”, egyúttal kitér több gyakorlati kérdésre, amelyet a hírlap még nem tárgyal. Ezek: az ősiség eltörlésének lehetősége és módja, hogy annak „megszüntével miképpen alakuljanak a sokféle jogviszonyaink? s miképpen módosíttassanak számos törvényeink, melyekben az ősiség kártékonyan le van téve? Szeretném ha kifejtenék: lehet é az esküdszékeket honunkban is megállapítani? s minő alakban? és mily kiterjedésben? Szeretném, ha részletesen írnának a nemzeti kölcsönnek hasznairól és káirairól, különösen pedig arról, ha vajon nálunk, hol annyi a tennivaló s oly kevés a vállalkozási szellem; tanácsos volna e nemzeti hitelünket használni s a nagy nemzeti gazdaságot kölcsönvett pénzzel tespedésből kiemelni?” Csupa gyakorlati kérdés! De – teszi hozzá – „ezekhez idő kell és sok egyesült erő, a Pesti Hírlap pedig csak néhány hét óta van még folyamatban”.

szükséges harci eszköznek tekintette csupán, a rendi intézmények általa kívánatos üteműnek tartott reformjához. Deák ugyanis az új publicisztikát is be akarta építeni a rendi törvényhozás mechanizmusának régi építményébe, hogy – az új évtized kezdetén – most már ezzel az újabb harci eszközzel is liberalizálja a törvényhozás eddigi menetét. Kossuth Pesti Hírlap-jának ez a sajátos értelmezése és gyakorlati jelentősége Deák szemében és politikájában. Hiszen, mint írja többször idézett és saját politikai nézetére fényt vetítő márciusi levelében, a hírlapok általában is „csak véleményeket mondanak ki, mit határozat nem követ, az elámult hideg észnek van ideje levonni a leplet, miben a tárgy talán burkolva volt, s az igazságot vizsgálni . . . A hírlapok izgatása csak felszólítás, mely által a Hazának egész intelligentiája meghivatik, hogy a nap kérdéseit fejtegye, és az igazságot nyomozza.” Ellenben „gyűléseken az izgatás többet árthat, és könnyebben, mint a hírlapokban, mert ott a szónok elragadó hatalma elnémítja a hideg észnek komoly tanácsát, a szót azonnal törvényes erejű határozat követi . . . mi ha helytelenül van téve, zavart és kárt okozhat, visszalépni pedig mindenkor nehéz.” Viszont – fejtegeti tovább –, „mit a hírlapok már előbb megvitattak, az újságnak rejtélyes ingere által senkit el nem ragad, nem idegen a közönség előtt, nem készületlenek az ellenvéleményűek, egyszóval mielőtt a közönség a tárgy felett határoz, a hírlapi vitatások következtében is többet, komolyabban gondolkodott arról, és így határozata biztosabb alapon nyugszik s nem oly mulékony, mint az, mit valamely új tárgyban, az újságnak ingere s a szónoklat elragadó hatalma hozott létre, de az ingernek és lelkesedésnek múltával elenyészik, s ezen ingatagság által tévedésbe jön kormány és nemzet a közvéleménynek valóságos állása felett.”

Ezek a márciusi levélben kifejtett gondolatok már a Széchenyi–Kossuth közti hírlapi párviadal születése pillanatában sem egészen egybevágóak – legalábbis a Pesti Hírlap Deák által értelmezett politikai szerepkörét illetően – Kossuthnak azzal a tudatos törekvésével, mely a hírlap által nemcsak új, de önálló fórumot is kívánt magának teremteni a hazai politika küzdőterén. Deák szemében és politikájában az a döntő mozzanat, ami a „hírlapi vitatások következtében” és kellő idő után tisztázva később majd a „köztanácskozás” elé kerül, ahol „a szót azonnal törvényes erejű határozat követi”, vagyis: *ahol a politikai döntéseket hozzák.* Ez a felszínen csak árnyalatnyinak tűnő, mélyebbre tekintve azonban a politikai hadművészet egyik fegyverének a kossuthiéhoz képest másminő, deáki értelmezése és e fegyver harcba vetésének ugyancsak eltérő módja természetesen nem akadályozta Deákot abban, hogy ellenálljon Széchenyi őt megnyerni és Kossuth ellen felhasználni szándékozó törekvéseinek. De a vita későbbi elmérgesedése mindenképpen nehezítette Deáknak a kormány beavatkozását távol tartani igyekvő, a politikát a törvényhozás rendes menetébe terelő és ezáltal azt törvényes biztosítékokkal ellátni, megóvni és körülbástyázni akaró vonalvezetését. Ha jogosnak tekintette is Kossuth visszavágását – kiállt érte –, mégsem lelkesedett a kossuthi replikáért. Hiszen komor jövődölése a kölcsönös, vádaskodásoktól is terhelt politikai viszálykodásról, mely az ellenzék sorainak szétszilálásával és a kormánypolitika abszolutisztikus vonalának újbóli felerősödése veszélyeivel is fenyegetett, igen hamar bekövetkezett. Ez a számára kedvezőtlen politikai atmoszféra lehet a magyarázata a november 28-án, már a nyilvánosság előtt elhangzott beszéde azon szavainak, amelyekkel „megfontolásra” és „egmás személye, egymás vélekedése iránt”-i „türelem”-re szólított fel. Széchenyi a maga módján értelmezve – és félreértve – Deáknak az egymás iránti türelemre intő

szavait, továbbra sem mondott le eredeti szándékáról.¹⁴ S bár a két politikus ezekben a napokban és később is találkozott és tárgyalt, leveleket váltott egymással, Széchenyinek újból és újból meg kellett győződnie Deák elvi szilárdságáról.¹⁵ Széchenyi hiábavaló törekvéseinek maga által is bevallott kudarcra – 1842 november elején – hajtotta őt arra a végső, ha nem is a legvégső, elszánásra, hogy felkészüljön a „szakításra Deákkal” is. Egyikük sem sejtette még ezekben a napokban, hogy az egész hazai politika egyre nyugtalanítóbb jeleiről árulkodó viadal szereplőiként annak csak egy közbeeső állomásához érkeztek, mely után a tovább hevített küzdelem áramai már villámokat szórhatnak a politika egén tornyosuló fellegekből. Széchenyi október 24-e óta lázasan dolgozott a nemzetiségi kérdést illető akadémiai beszéde elkészítésén.¹⁶ November 10-én, amikor Hertelendy Károlyt, Deák eddigi követtársát fogadta,¹⁷ és a Deákkal való szakítás mellett döntött, még nem fejezte be munkáját. Deák, aki – szokás szerint aznap is – hajnali 5 órától 8 óráig tartó hosszú sétájából tért haza, időt szakított, hogy terjedelmes levelet írjon sógorának, Oszterhuber Józsefnek.¹⁸

Deák az otthoni viszonyokról érdeklődő levélrészletében szinte minden apró-cseprő, a gazdálkodás dolgaival összefüggő problémára kitér. Tudakol a rossz időjárással kapcsolatos vetési munkálatok elhúzódása, a borértékesítés piaci viszonyai felől; aggódik a „széna szükség”-en Söjtörön; véleményt mond sógorának az éppen lezárulóban levő birtokrendezés ügyében követendő eljárásról; bosszankodik és szégyenkezik cselédjeinek állandó fluktuációja miatt s kivált azért, mert megtudta, hogy Huszár nevű kehidai kasznárja keményen bánik jobbágyaival. „Elgondolhatod kedves Sógor” – írja erről – „alig lepett meg valami életemben bosszantóbban, mint Zarkának”¹⁹ ezen híre, mert már abból: hogy

¹⁴ *Ferenczi*: Deák élete. I. k. 325–327. l.

¹⁵ Az egész problematikáról *Viszota* többször idézett, alapvető műve (Írói és hírlapi vita) adja mindmáig a legteljesebb áttekintést. Fentiekkel kapcsolatban főleg a Bevezető LXII–CXXVI. lapjain írottak. Lásd hozzá Széchenyi naplójegyzéseit: V. k. 635–645. l. „Ich hoffe nichts. Nicht einmal Deak” – jegyzi fel lemondóan 1842. november 6-án (V. k. 644).

¹⁶ *Viszota*: Írói és hírlapi vita. CXIX. Lásd még ugyancsak tőle: Széchenyi István politikája 1842–45-ben (Budapesti Szemle, Bp. 1904. 361–387). Ebben csak futólag emlékezik meg az akadémiai beszéd előzményeiről a 363. lapon. Főcélja a további események megvilágítása, fontos és érdekes Széchenyi–Deák-levelek publikálásával. Arról, hogy a „pánszlávizmus” körüli nézetkülönbségek – egyfelől Széchenyi, másfelől Kossuth–Deák és Wesselényi között 1842 júniusától újból felerősítik az átmenetileg csendesülő viták hangjait, *Ferenczi* is megemlékezik Deák-biográfiájában (i. m. 327. és a köv. lapokon). Széchenyi ezzel kapcsolatos nézetéről még 1841 februárjában lásd: *Bárfai Szabó László*: i. m. I. k. 374–375; Átfogóbban: *Viszota*: Írói és hírlapi vita. CXVIII–CXXVI. Lásd még: Deák két levele és a szláv kérdés 1842–43-ban. (Közli: *Ferenczi Z.*: Budapesti Szemle, 1900. 30–46). Ugyanerről: Kossuth Lajos kiadatlan levelei báró Wesselényi Miklóshoz. (Közli: *Ferenczi Z.*: Történelmi Tár, 1902. 161–193). Ebben főként Kossuthnak egy 1842. szeptember 12-éről keltezett Wesselényihez írott levele érdekes a 178–180. lapokon. Wesselényi nézetéről ekkor lásd: Báró Wesselényi Miklós levelei Kossuth Lajoshoz. (Közli: *Ferenczi Z.*: Történelmi Tár, 1903. Ezek közül különösen két levél: a Freywaldauból 1842. június 11-éről és 26-áról keltezett érdemel figyelmet.) A nemzetiségi kérdés problematikájának máig is sok tanulságot tartalmazó, átfogó feldolgozására lásd: *Kosáry Domokos*: A Pesti Hírlap nacionalizmusa c. tanulmányát. (Századok, 1943. 371–414).

¹⁷ Széchenyi november 10-i naplójegyzése erről így: „[Hertelendy von Zala bei mir . . . Er ist nicht für Deák . . .]” Napl. V. k. 645.

¹⁸ Vö.: az I. rész I. l. ábjegyzetében írottakkal.

¹⁹ Zarka János: személynöki ítélmester, akit József nádor a büntetőtörvénykönyvi választmány jegyzői tisztének ellátásával bízott meg s így az Deákkal állandó kapcsolatban volt.

azt Zarka is tudja, azt kellett következtetnem, hogy az már gyalázatommal minden szájon forog. — Ha Antal eltudott gazdálkodni a nélkül, hogy ilyen hirre okot adott volna, el lehet gazdálkodni Huszárnak is — ha pedig ez a gazdálkodástól elválaszthatatlan, akkor inkább abban hagyom a gazdálkodást s életemben soha nem kezdek bele, minthogy ilyeneknek én ki teyem magamat.” Jellemző sorok Deák morális felfogásáról. Egyébként a gazdálkodás hétköznapijainak aprólékos tudakolása, a sűrűn adódó bosszúságok elkerülésére, a nehézségek megoldására irányuló teendők hosszú soráról tanúskodó deáki kérelmek, javaslatok tömkelege — részleteiben olvasva és szemlélve őket —, csak gazdálkodási jellegű, némileg fárasztó és unalmas soroknak hatnak. Valójában, ha az egyes részletekből összeálló kép egészének vonalait is felfedezzük bennük, egészen másként festenek. Megelevenítik annak a feudális gazdálkodás nyúge alatt s még a rendi világ kötöttségei közepette élni kényszerülő, az „okszzerűbb” gazdálkodást birtokain éppen meghonosító nemesi birtokos személyét, aki — midőn még jobbágyokat s főleg cselédeket tartó földesúr — mégis annyira elszakadt a gazdálkodás földhöz tapadt régi szemléletétől és gyakorlatától, hogy inkább olyan politikus már, aki a liberális eszmék élharcosai között irányító szerepkörben vívja a politika egyik nagy csatáját az abszolutista büntető hatalom eddigi eljárása ellen. Az alkonyba forduló ősi múlt és a felderengő, frissítő jövő: az élet korszakos fordulatának ezek az ellentétes jegyei találkoznak össze, sajátosan egyénített formákban, a birtokos középnemesség soraiból a kor nagyjai közé emelkedő Deák személyében.

„Politikai ujságot nem irhatok”: jegyzi meg Deák levelének 16-áról keltezett második részében. Azután kényelmesen, lépésről-lépésre mégis közelít a politikai természetű kérdésekhez. Mintha csak önmagával társalogna, vet fel kérdéseket s adagolja rájuk válaszait. Az innen is, onnan is érintgetett problémák halmazából azután felépül a gondolat erejével már kezdettől megcélzott és körültekintő figyelemmel felépített politikai problematika egész építménye, a deáki koncepcióval együtt.

Deák is, mint a korszak jelentékeny politikai egyéniségei, a hazai politika premisszáját a mindenkori európai hatalmi helyzet tükrében, a külső körülményekkel szoros összefüggésben szemléli. A magyarországi politikának az európai hatalmi konstellációtól oly nagy mértékben meghatározott objektív feltételeiről és lehetséges perspektívájáról mondta ekkor Kossuth e jellemző szavakat: „Mik vagyunk mi magyarok? középre vetve két roppant nemzetiség közé, melynek mindkettejétől tömérdek elem zavarja sajátságunkat... Mi hát kikerülhetetlen hivatásunk ez állásponton? Kiállani az első rohanást, midőn egykoron e két nagy elem összeütközik.” A hogyanra így válaszol: szövetségben azzal, amely mellett a magyar önállás megfér, melyhez közös műveltség, a király trón-érdeke fűz, a másik ellen, mely elnyeléssel fenyegeti önállásunkat és nemzetiségünket s melynek „hagyománya járom és szolgaság”.²⁰ Az objektív helyzetet és e helyzettől meghatározott szubjektív politikai szándék irányát ezek a szavak eléggé egyértelműen jelölik meg. Azt a körülményt mindenképpen, hogy a még viszonylag csendes felszín mögött oly politikai zivatar van készülöben, melynek morajlásai kelet felől közeledve fokozódó nyugtalansággal töltik el a hazai politikai közvéleményt. Ez a nyugtalansággal telített politikai hangulat közvetlenül az 1830. évi lengyel felkelés tragikus következményeinek emlékéből táplálkozik, és az új évtized fordulóján — a magyarországi „pán-

²⁰ Pesti Hírlap, 1841. 30. Idézi: *Kossuth D.*: i. m. 400.

szláv” mozgalmak felerősödése folytán – egyre fokozódik. Ebben a helyzetben és politikai gondolatkörben nyerik el értelmüket Kossuthnak azok a szavai is, melyek a cári Oroszország és a hazai szlávok törekvései közötti összefüggésekre utalnak ekkor. Így: „Nem kell-e majd e törekvéseknek a gravitatio csalhatatlan törvényénél fogva multhatatlanul, tudva vagy nem tudva, oda csatlakozni, hol e gravitationak súlypontja vagyon?”²¹ Ezt a felrémelő lehetőséget kivédendő keresi Kossuth a német egységtörekvéseken belül a leginkább elfogadható irányt: az *osztrák*–német politikai orientációt, melyhez legalább a „közös műveltség, a király trónérdeke fűz”, a másik ellen, és figyelmezteti Bécsset, hogy a kormánynak már csak azért is érdeke megnyerni a magyart, mert az „egy bizonyos külhatalom iránt nemcsak semmi rokonszenvet, sőt a leghatározottabb ellen-szenvet érzi”.²²

Deáknál ezek a politikai megfontolások, ha azok alapelvét és célját tekintjük, lényegében azonosak a kossuthéival. Első tekintetre legfeljebb a csendesebb hangnemben különböznek amazétól. Közelebről vizsgálva a deáki felfogást, abban nemcsak a dinasztia iránti kényszerű politikai orientáció szinte mozdíthatatlan elvét, de az európai hatalmi helyzet elemzéséből levezetett azon sajátos teóriát is felfedezhetjük, amely a jelzett politikai orientációhoz képest, mintegy *többletként*, éppen a dualisztikus politikai irányvonal egyedüli helyességének igazolását szolgálja. Nem véletlen ugyanis, hogy Deák minden lehető alkalommal kitér erre a politikai felfogására oly jellemző alapkérdésre. Akkor is, ha éppen pártpolitikáról esik szó. A Széchenyihez 1841. március 20-án írott s többször említett válaszlevelében is fontosnak tartotta – a kormányzat rövidlátó politikáját is bírálva – hangsúlyozni: „... kifejlődésünket inkább elősegíteni volna érdeke Ausztriának, mert csak kifejlett nemzetiségünk, és azon erkölcsi erő, mellyet a kifejlődés ad nemzetünknek, lesz képes egykor óvni Ausztriát éjszakknak óriási hatalmától s a melly pillanatban mi meg szünnénk nemzet és pedig Magyar Nemzet lenni, azon pillanatban Ausztriának ön állása mások kegyelmétől függ.”²³ Egy Wesselényihez írott válaszlevelében pedig, amelyben adatokat szolgáltat barátjának a „a szláv népek számáról honunkban” – e számot legalább öt és félmillióra becsüli, nem számítva a kb. 400 ezer „óhitű oláh” lakosokat, kik „vallásuk által látszanak az orosz érdekekhez kötvé” lenni, továbbá az Erdélyben élő kb. „600000 görög nem egyesült vallású”-akat – ismét hangsúlyozza: „ezen adatok már magokban elég hangosan kiáltozzák: mi lehet egykor veszedelme hazánknak és az ausztriai monarchiának; s ha a kormány mindent el nem követ: hogy a magyar nemzetiség emelkedjék és szilárduljon, bizonyosan önérdeke ellen vétkeznek, mert csak ez áll őrt az egész Monarchia biztonsága mellett s a melly órában a magyar meg szűnik nemzet, és pedig Magyar Nemzet lenni, azon órán halálos sebet kap Ausztria független fennállhatása . . .”²⁴ Vagy korábbra visszatekintve, amikor Deák 1839 februárjában a perbe fogott Wesselényi érdekében Bécsben jár, és a kormány hivatalnokai, többek között Kiss Lajos udvari ágens, Wirknek kancellista és a kormány szolgálatában álló pozsonyi Hírnök szerkesztője, Orosz József előtt kifejti a maga politikai álláspontját, ismét csak a következőket mondja: amennyiben a kormány politikája nyílt és nem ad

²¹ Pesti Hírlap, 1842. 115. Idézi: *Kosáry*: i. m. 399.

²² Pesti Hírlap, 1842. 184. Idézi: *Kosáry*: i. m. 402.

²³ Idézet a már említett levélből.

²⁴ Deák két levele . . . 30–46.

alkalmat a sérelmekre, számíthat az országgyűlés támogatására, mert e politikai fórum Oroszország miatt át van hatva az Ausztriával való egyesülés szükségétől.²⁵

Látható: különböző időpontokban és különböző kérdések kapcsán, de mindig változatlan okokra hivatkozva tűnik elő ugyanaz a deáki felfogás. Ezek után nagyon tanulságos és elgondolkoztató annak a politikailag lehetséges szituációnak a leírása és módszeres fejtegetése – korábbi álláspontjának felerősítése céljából –, amelyről Deák az 1842. év politikai küzdelmeinek élesedő menetében fentebb közölt levelében sógorának nyilatkozott.

²⁵ *Ferenczi Z.*: Deák élete. I. k. 226–228.